

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
Naresuan University Publishing House

สงครามยูเครน

สงครามร้อนแรกในสงครามเย็นใหม่

UKRAINE WAR

THE FIRST HOT WAR
— IN —
THE NEW COLD WAR

สุรชาติ บำรุงสุข

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ Naresuan University Publishing House

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ 99 หมู่ 9 อาคารมหาธรรมราชา ชั้น 1 มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก 65000 โทร. 0 5596 8833-8836 E-mail : nuph@nu.ac.th

www.nupress.grad.nu.ac.th สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ @nupress

สงวนลิขสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ ห้ามทำซ้ำ คัดแปลง เผยแพร่ต่อสาธารณชนไม่ว่าส่วนใด
ส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ ไม่ว่าในรูปแบบใด ๆ นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ เท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

สุรชาติ ป่าธุสุ.

สงครามยูเครน : สงครามร้อนแรกในสงครามเย็นใหม่ = Ukraine War: The First Hot War in the New Cold War-- พิษณุโลก :

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์, 2566.

564 หน้า.

1. สงคราม -- ยูเครน. I. ชื่อเรื่อง.

303.66

ISBN 978-616-426-320-8

ISBN (e-book) 978-616-426-321-5

สผน. 130

ราคา 400 บาท

พิมพ์ครั้งที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2566

จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

- วางจำหน่ายที่
1. ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330 โทร. 0 2218 9812
 2. ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900 โทร. 0 2579 0113
 3. ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ถนนพระจันทร์ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200 โทร. 0 2613 3899
 4. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนครสวรรค์ อาคารมหาธรรมราชา จังหวัดพิษณุโลก 65000 โทร. 0 5596 8833-8836

ประธานกองบรรณาธิการ รองศาสตราจารย์ ดร. กรองกาญจน์ จูทิพย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

กองบรรณาธิการ รองศาสตราจารย์ ดร. สุชาติ แย้มเม่น • รองศาสตราจารย์สุทัศน์ เขียววัฒนา • รองศาสตราจารย์ ดร. ตักดา สมกุล •
รองศาสตราจารย์ ดร. เกตุจันทร์ จำปาไชยศรี • รองศาสตราจารย์ ดร. พญ. สุชาติพัฑฒ์ พงษ์เจริญ •
ศาสตราจารย์ ดร. ภญ. กรรณ อังคณินท์ • รองศาสตราจารย์ ดร. นิธรา กิจธวัชวิวัฒน์ •
ศาสตราจารย์ ดร. สุธิสา ถาบุญ • รองศาสตราจารย์ ดร. กิตติมา ขาววิชัย • รองศาสตราจารย์ ดร. รุ่งโรจน์ แก้วอุไร •
รองศาสตราจารย์ นวาท ตรีวัฒน์ชัย หนัมยั้ง • รองศาสตราจารย์ ดร. วีรพล พุทธิรักษา •
รองศาสตราจารย์ ดร. พงศ์พันธ์ กิจสนธิ์ • ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยุกยงค์ จันทร์จิตร •
ผู้ช่วยศาสตราจารย์จรรยาธิษ สุพาณิชย์ • พงษ์ ทวีมใจดี • นวิพรพรณ ดันพิลาผล

ประสานงาน

ฝ่ายขาย/การเงิน

ออกแบบปก

ออกแบบรูปเล่ม

พิมพ์ที่

รักดีมี เทคสิทซ์

พิมพ์กระดาษ คองสาโรจน์ • วสันต์ ม.สวัสดิ์

สัญญา แสงเย็นพันธ์

สัญญา แสงเย็นพันธ์

รัตนสุวรรณการพิมพ์ 3 30-31 พญาสีห์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองพิษณุโลก พิษณุโลก 65000

สำนักพิมพ์บัณฑิตวิทยาลัยนครสวรรค์
และใช้ชื่อนี้เพื่อเผยแพร่ผลงาน
<http://pubat.or.th>

พิมพ์บน
กระดาษคุณภาพ เพื่อรักษาคุณภาพ
กระดาษและสภาพแวดล้อม

กรณีต้องการสั่งซื้อหนังสือปริมาณมาก หรือเข้าซื้อเป็นชุดติดต่อฝ่ายจัดจำหน่ายสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนครสวรรค์
โทร. 0 5596 8836 Email : nuph@nu.ac.th

“เป็นไปได้เลยที่จะบอกว่าการต่อสู้เพื่อนาคตของยูเครน
จะจบลงเมื่อใด เราไม่สามารถบอกได้ว่าประเทศนี้จะยืนยันการรุกรานของ
รัสเซียได้หรือไม่ หรือจะต้องยอมคุกเข่าลงต่อหน้ารัสเซีย ... แต่สิ่งที่รู้แน่ก็คือ
ยูเครนจะไม่หายไปจากแผนที่โลกของพวกเขาอย่างแน่นอน”

Karl Schlögel

Ukraine: A Nation on the Borderland (2022)

บทนำ

The Thirty Years' Crisis!
จากสงครามเย็นเก่า สู่ว สงครามเย็นใหม่

“เป็นเพราะการเติบโตใหญ่ของเอเธนส์และความกลัวที่เกิดขึ้น
ในสปาร์ตา จึงทำให้สงครามเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้”

Thucydides

History of the Peloponnesian War

“เป็นเรื่องปกติสำหรับรัฐบุรุษไม่ว่าที่เจนีวาหรือที่ไหนก็ตาม
ที่จะอธิบายว่าพวกเขามีความปรารถนาอันแรงกล้า
ในศรัทธาสร้างสันติภาพ แต่เป็นเพราะประชามติในประเทศ
ของพวกเขาต่างหากที่ไม่เห็นด้วยกับเหตุผลดังกล่าว”

E. H. Carr

The Twenty Years' Crisis (1964)

กล่าวนำ

แทบไม่เชื่อเลยว่า สงครามยูเครนที่เกิดขึ้นจากการการบุกของ กองทัพรัสเซียในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2022 ยังคงดำเนินต่อเนื่องไป ราวกับ ไม่มีจุดจบ และเส้นทาง “สันติภาพยูเครน” จะเป็นถนนสายยาว ... แม้สงคราม ยังไม่จบอย่างทีหลายฝ่ายต้องการ แต่การระบาดของโควิด-19 ที่เริ่มในปลายปี ค.ศ. 2019 และขยายตัวอย่างชัดเจนในต้นปี ค.ศ. 2020 เริ่มจะส่งสัญญาณ ถึงจุดจบในปี ค.ศ. 2023 อันเป็นสัญญาณในทางบวกว่า เรากำลังเดินเข้าสู่ “โลกยุคหลังโควิด-19” (The Post Covid-19 World) แล้ว

แต่วิกฤตการณ์ในเวทีโลกที่เกิดจากการระบาดของโควิด-19 และถาโถมด้วยการมาของสงครามยูเครน ทำให้โลกต้องเผชิญกับภาวะ “วิกฤตซ้ำซ้อน” หรืออาจต้องเรียกว่าเป็น “double crisis” ของปัญหาใหญ่ หลากหลายเรื่องทับซ้อนกันอย่างที่เราไม่เคยเห็นมาก่อน เพราะวิกฤตที่เป็น ผลสืบเนื่องจากการระบาดของโควิด-19 มีได้จบลงทันทีเมื่อโลกก้าวสู่ “ยุคหลัง โควิด”

อย่างไรก็ตาม วิกฤตใหญ่ของโลกในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นการระบาดของ เชื้อไวรัสโควิด-19 สงครามยูเครน และวิกฤตที่เป็นผลพวงสืบเนื่องนั้น เกิดขึ้นในบริบทของการเมืองโลกที่อยู่ในยุค “การแข่งขันของมหาอำนาจ ใหญ่” (The Age of Great Power Competition) ผลที่เกิดขึ้นเช่นนี้จึงเป็น เสมือนกับการที่นายพลธูซิดิดีส (Thucydides) ผู้เป็นเจ้าของบันทึก “History of the Peloponnesian War” ได้กลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาอีกครั้ง เพื่อนั่งดู คำทำนายของตนเองตั้งแต่ครั้งสงครามนครรัฐกรีก ที่เป็นการรบระหว่างเอเธนส์ กับสปาร์ตาและบรรดานครรัฐที่เป็นพันธมิตร และเขาได้นำภาพของสงคราม ดังกล่าวนำเสนอให้กับคนในยุคหลังได้รับรู้ผ่านบันทึกสงครามเล่มดังกล่าว

วันนี้ถ้าเรามีชีวิตอยู่ เขาคงอยากดูว่า “คอนเซ็ปต์สงคราม” ของเขานำเสนอเป็นมรดกใหญ่สำหรับนักเรียนในสาขายุทธศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนั้น จะยังถูกต้องหรือไม่สำหรับการเมืองโลกยุคปัจจุบัน

ธูซิดิดีสนำเสนอกรอบคิดเรื่องมูลเหตุของ “สงครามระหว่างรัฐมหาอำนาจใหญ่” และถูกใช้เป็นแนวทางของการศึกษาปัญหาความขัดแย้งของรัฐมหาอำนาจในการเมืองระหว่างประเทศมาอย่างยาวนาน หรือเราอาจเรียกปรากฏการณ์นี้ว่าเป็น “กับดักธูซิดิดีส” (Thucydides’s Trap) บางทีอาจจะต้องเรียกว่า “กับดักสงคราม” (war trap) เพราะความสัมพันธ์ของรัฐมหาอำนาจใหญ่ที่เข้าไปติดกับดักนี้ มักจะจบลงด้วยสงคราม

กรอบความคิดในการมองสงครามของธูซิดิดีสทำให้นักความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคปัจจุบันต้องมาเปิดประเด็นอีกครั้งกับสถานการณ์โลกในวาระครบรอบ 100 ปีของสงครามโลก โดยได้มีการถกในเรื่องนี้เป็นประเด็นนำร่อง และต่อมา Graham Allison ได้ขยายความให้ชัดเจนด้วยการ “ปลุกวิญญาณของธูซิดิดีส” ให้ฟื้นขึ้นมาด้วยหนังสือชื่อ “Destined for War” ธูซิดิดีสกับสงครามนครรัฐกรีก และบทสนทนาอันเลื่องชื่อที่นักเรียนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทุกคนในยุคก่อนต้องอ่านคือ “The Melian Dialogue” กลับมาเป็นข้อคิดและบทเรียนให้กับคนยุคเราอีกครั้งอย่างไม่น่าเชื่อ

เราซึ่งเป็นผู้คนในยุคของศตวรรษที่ 21 คงได้แต่หวังว่า “กับดักธูซิดิดีส” (Thucydides’s Trap) ที่เกิดจากการแข่งขันของรัฐมหาอำนาจในยุคสงครามกรีกจะไม่หวนคืนมาในโลกปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม แม้สงครามระหว่างรัฐมหาอำนาจใหญ่จะยังไม่เกิดโดยตรง แต่สงครามยูเครนที่กำลังเกิดในปัจจุบันก็เป็นเสมือนกับคำเตือนถึงการที่การเมืองโลกอาจเดินเข้าสู่ “กับดัก” ดังกล่าว

อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และทำให้เกิดความกังวลอย่างมากว่าการเดินเช่นนี้อาจจบลงด้วยสงครามดังเช่นที่เห็นมาแล้วในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ของมหาอำนาจใหญ่นั้นเอง

นอกจากนี้ บางคนอาจจะเปรียบกับประวัติศาสตร์การเมืองและการสงครามของสหรัฐฯ สถานการณ์สงครามยูเครนอาจขยายตัวเป็นสงครามใหญ่ในเวทีโลกได้ไม่ยาก ด้วยการ “เดินละเมอ” แบบไม่รู้ตัวเข้าสู่สงคราม ซึ่งเงื่อนไขของผู้นำมหาอำนาจที่มีอาการเคย “เดินละเมอ” เข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 1 มาแล้วเป็นบทเรียนที่สำคัญ ดังเช่นในคำอธิบายของ Christopher Clark ในการเข้าสู่สงครามของมหาอำนาจยุโรปเรื่อง “The Sleepwalkers” ถ้าเช่นนั้นแล้ว ผู้นำรัฐในปัจจุบันจะยังคง “เดินละเมอ” ซ้ำรอยประวัติศาสตร์อีกหรือไม่

คำเตือนจากวอชิงตัน

หากย้อนกลับไปก่อนวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2022 ซึ่งเป็นวันเริ่มต้นสงครามนั้น แทบจะไม่มีใครเชื่อการประณามสถานการณ์ของทางฝ่ายสหรัฐอเมริกา ที่พยายามจะส่งสัญญาณเตือนรัฐบาลยูเครนมาก่อนถึงการเตรียมการทางทหารของรัสเซีย ที่มีแนวโน้มว่าอาจนำไปสู่การเปิดการโจมตียูเครน แต่ดูเหมือนคำเตือนดังกล่าวจะไม่ได้รับการใส่ใจเท่าใดนัก เพราะผู้นำของยูเครนเชื่อว่า หากสถานการณ์การโจมตีเกิดขึ้น ก็น่าจะไม่ใช่การปฏิบัติการทางทหารขนาดใหญ่ และอาจจะยังมีพื้นที่ของการเจรจาต่อรองเหลืออยู่ขณะเดียวกัน สงครามใหญ่น่าจะเกิดขึ้น เพราะกองทัพรัสเซียไม่ได้มีความเข้มแข็งอย่างที่เห็นในทีสาธารณะ และเศรษฐกิจรัสเซียเองก็ไม่ได้มีความเข้มแข็งเช่นกัน

ในภาวะเช่นนี้ รัฐบาลของหลายประเทศในยุโรปเอง จึงไม่ได้เห็น คล้อยไปกับทิศทางทหารประเมินของสหรัฐอเมริกา และมองด้วยความเชื่อว่าการเคลื่อนไหวทางทหารของรัสเซียน่าจะเป็น “การขู่” มากกว่าจะเกิดการใช้กำลังขนาดใหญ่ เพราะรัสเซียอาจจะเป็นมหาอำนาจทางทหาร แต่พลังอำนาจด้านอื่น ๆ ของรัสเซีย ไม่ได้มีความเข้มแข็งแต่อย่างใด กล่าวคือ รัสเซียเป็นมหาอำนาจใหญ่ในทางทหาร แต่ไม่ใช่ในทางเศรษฐกิจ และการจะทำสงครามใหญ่ให้ได้จริงนั้น เศรษฐกิจรัสเซียจะต้องแข็งแรงพอที่จะแบกสังคมและชีวิตของผู้คนในยามสงครามให้ได้

การตัดสินใจเปิดการรบใหญ่ในสภาวะที่ประเทศไม่เข้มแข็ง ย่อมจะเป็นหายนะต่อรัสเซียเอง โดยเฉพาะผลกระทบใหญ่ต่อระบบเศรษฐกิจและ เป็นผลต่อชีวิตของคนในสังคมรัสเซีย อีกทั้งสงครามอาจจะเป็นผลลบทางการเมืองต่อระบอบการปกครองของประธานาธิบดีปูตินอีกด้วย ข้อพิจารณาด้วยหลักเหตุผลเช่นนี้ ทำให้การเข้าสู่สงครามของผู้นำรัสเซีย เป็นทางเลือกที่ไม่น่าปรารถนาแต่อย่างใด เว้นแต่ประธานาธิบดีปูตินเชื่อด้วยความมั่นใจว่า ยูเครนทั้งในบริบทของผู้นำและกองทัพนั้น อ่อนแอเกินกว่าที่รับมือกับการบุกของรัสเซีย และคนยูเครนส่วนใหญ่อยากกลับมาอยู่ร่วมกันอีกครั้งใน “ปิตุภูมิรัสเซีย” ไม่ใช่การอยู่กับยูเครนที่เป็นรัฐเอกราช ซึ่งหากยูเครนอยู่ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้แล้ว กองทัพรัสเซียจะชนะสงครามได้อย่างรวดเร็ว สงครามจะจบลงในเวลาไม่กี่วัน และประธานาธิบดีปูตินจะเป็น “วีรบุรุษสงคราม” เช่นที่สตาลินเคยได้รับเกียรตินี้จากชาวรัสเซียมาแล้วในสงครามต่อต้านนาซี

สงครามยูเครน

ไม่แปลกที่รัฐบาลยูเครนเอง และรัฐบาลยุโรปอาจจะไม่ได้เตรียมตัวรับสงครามใหญ่เท่าที่ควร โดยเฉพาะรัฐบาลยูเครนแทบจะไม่ได้เตรียมการอพยพ

ประชาชนขนาดใหญ่ หรือไม่ได้เตรียมที่จะปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนให้เป็นแนวป้องกันทางทหาร ตลอดจนถึงการเตรียมการทางทหารในการรับมือกับการรุกของกองทัพขนาดใหญ่ของรัฐมหาอำนาจ แม้จะมีการเตรียมการอยู่บ้างในบางส่วน เนื่องจากในวิกฤต ค.ศ. 2014 นั้น เห็นได้ชัดว่า กองทัพยูเครนอ่อนแออย่างมาก

แล้วในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2022 สงครามก็เกิดขึ้นจริง กองทัพรัสเซียเปิดการรุกทางทหารขนาดใหญ่ จนเกิดข้อสรุปที่ตรงกันของหลายฝ่ายว่า สงครามยูเครนคงจะปิดฉากลงในเวลาไม่นานนัก และคิฟที่เป็นเมืองหลวงน่าจะถูกกองทัพรัสเซียเข้าควบคุมในอีกไม่กี่วันข้างหน้า

แน่นอนว่า การประเมินเช่นนี้เกิดขึ้นจากการเปรียบเทียบอำนาจกำลังรบของคู่สงคราม ซึ่งโดยการวิเคราะห์พลังอำนาจทางทหารแล้ว แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยที่กองทัพและกองกำลังป้องกันดินแดนของยูเครนจะรับมือการเข้าตีของกองทัพรัสเซียที่มีขนาดใหญ่กว่ามาก (กองทัพบกยูเครนมีกำลังพล 145,000 นาย กองทัพบกรัสเซียมี 280,000 นาย และกองทัพยูเครนมีกำลังพลรวม 209,000 นาย กองทัพรัสเซียมี 900,000 นาย (ข้อมูลปี ค.ศ. 2019 จาก IISS, London))

แต่นับจากวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2022 เป็นต้นมา ปัจจัยของ “อำนาจกำลังรบที่ไม่มีตัวตน” ของยูเครนกลับแสดงบทบาทในการสงครามอย่างเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็นแรงบันดาลใจจากผู้นำอย่างประธานาธิบดีเซเลนสกีขวัญกำลังใจของประชาชนทุกกลุ่มทุกอายุที่ต้องการเข้าร่วมการต่อสู้เพื่อป้องกันอธิปไตยของประเทศ ตลอดจนถึงความมุ่งมั่นของประชาชนที่แสดงออกอย่างชัดเจนว่า พวกเขาไม่ต้องการกลับเข้าไปอยู่ภายใต้การปกครองของรัสเซียอีกครั้ง และที่สำคัญพวกเขาแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของความเป็นประเทศยูเครน ประชาชนยูเครน เกราชยูเครน ไม่ใช่ยูเครนที่เป็นของรัสเซียในแบบที่

ผู้นำรัสเซียพยายามสร้างวาทกรรมขึ้น เพื่อใช้เป็นข้ออ้างของการทำสงคราม ซึ่งก็คือภาพสะท้อนถึงพลวัตของสังคมยูเครนใหม่ที่เกิดขึ้นไปหลังปี ค.ศ. 1991 จนผู้นำรัสเซียไม่เข้าใจ และเชื่ออย่างเดี๋ย่ว่า ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในยูเครนคือการแทรกแซงของสหรัฐอเมริกา เนโด้ และสหภาพยุโรป

แน่นอนว่า การยืนหยัดอย่างเข้มแข็งในการต้านทานการรุกรานทางทหารของรัสเซียได้อย่างยาวนานจนไม่น่าเชื่อนั้น ส่งผลอย่างมีนัยสำคัญต่อยุทธศาสตร์ของรัสเซีย และเป็นการยืนยันถึงความล้มเหลวของรัสเซียทั้งในทางการเมืองและการทหาร และเห็นชัดเจนว่า กองทัพรัสเซียไม่ประสบความสำเร็จในการเข้าควบคุมยูเครนทั้งประเทศ และไม่สามารถเข้ายึดครองเคียฟได้ตั้งแต่ตอนต้นสงคราม

ผลจากการชะงักงันของสงครามทำให้ผู้นำรัสเซียปรับยุทธศาสตร์ขนาดใหญ่ ความคาดหวังของรัสเซียไม่ประสบความสำเร็จตั้งแต่ต้น ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อรัสเซียไม่สามารถยึดยูเครนได้ทั้งหมด ประธานาธิบดีปูติน จำเป็นต้องใช้ยุทธศาสตร์ใหม่ ด้วยการเข้าตีอย่างหนักหน่วงต่อพื้นที่ด้านตอนบนที่อยู่ทางตะวันออกของยูเครน โดยขยายพื้นที่จากการยึดครองแต่เดิมของรัสเซียจากปี ค.ศ. 2014 ออกไปเพิ่ม และหวังว่าหากกองทัพรัสเซียสามารถเข้าควบคุมพื้นที่ด้านนี้ได้อย่างแท้จริงแล้ว ก็จะทำให้เกิดรูปธรรมของความสำเร็จที่จะนำเสนอต่อสาธารณชนชาวรัสเซียว่า ประธานาธิบดีปูตินคือผู้นำที่นำชัยชนะมาให้แก่ “ปิตุภูมิรัสเซีย” ด้วยการเอาดินแดนที่แยกตัวออกหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียตกลับเข้ามา โดยเฉพาะการแยกตัวออกของยูเครนนั่น ส่งผลในทางจิตวิทยาการเมืองกับชุดความคิดแบบ “จักรวรรดินิยม” ของผู้นำรัสเซียอย่างมาก

สงครามของปูติน

อย่างไรก็ตาม การต้านทานการบุกของรัสเซียอย่างเข้มแข็งของรัฐบาลยูเครนส่งผลให้ชาติตะวันตก รวมทั้งสหรัฐอเมริกาและแคนาดา ตัดสินใจให้ความช่วยเหลือทางด้านอาวุธเป็นจำนวนมากแก่รัฐบาลยูเครน และอาวุธสมรรถนะสูงของชาติตะวันตกหลายอย่างมีประสิทธิภาพอย่างมาก ในการยันและผลักดันกองทัพรุเซียให้เป็นฝ่ายถอยร่นในหลายพื้นที่ แม้ในปัจจุบัน รัสเซียพยายามอย่างมากที่จะยึดพื้นที่บางส่วนกลับคืนมาให้ได้ ด้วยเหตุผลด้านหนึ่งคือ เพื่อสร้าง “สะพานทางบก” เชื่อมต่อจากไครเมียเข้ากับพื้นที่ด้านในของรัสเซีย หรือขยายพื้นที่การยึดครองทางด้านใต้และตะวันออกไปให้ได้มากที่สุด โดยเฉพาะการขยายการควบคุมพื้นที่ทางใต้ ก็เพื่อปิดกั้นทางออกทะเลของยูเครน และยังเชื่อมต่อเข้าไปสู่พื้นที่การควบคุมของรัสเซียในทรานนิสเตรีย (Transnistria) ซึ่งกองทัพรัสเซียมีกำลังพลประจำการอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว

การได้พื้นที่เช่นนี้จะทำให้ประธานาธิบดีปูตินมี “ชัยชนะที่เป็นรูปธรรม” ที่จะนำเสนอให้แก่สังคมรัสเซียที่ต้องลงทุนอย่างมหาศาลกับสงครามครั้งนี้ โดยเฉพาะการลงทุนด้วยชีวิตของทหารรัสเซียจำนวนมาก อีกทั้งผลของสงครามได้สร้างความเสียหายทางการเมืองต่อภาพลักษณ์ของผู้นำรัสเซียที่วันนี้ถูกตีตราว่าเป็น “อาชญากรสงคราม” ขณะเดียวกัน ทหารรัสเซียในสงครามยูเครนวันนี้มีภาพลักษณ์เป็น “นักปล้น-นักฆ่า-นักข่มขืน” ไม่ใช่ “นักรบ” แต่อย่างใด หรือไม่ได้มีฐานะของการเป็น “กองทัพล้างคานิยมที่มีเกียรติ” เช่นที่ได้เคยสร้างภาพลักษณ์มาก่อน

อีกทั้ง “สงครามของปูติน” (The Putin War) มีผลสะท้อนด้านกลับในทางลบต่อสังคมรัสเซียอย่างมาก เพราะทำให้รัสเซียถูกโดดเดี่ยวมากขึ้นทั้ง

ในทางการเมืองและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการถูกแซงชั่น (sanction) และการถูกตัดออกจากระบบการเงินโลก (SWIFT) การโฆษณาว่าการแซงชั่นไม่กระทบกับสังคมเศรษฐกิจของรัสเซียนั้น อาจจะไม่เป็นจริงเท่าใดนัก

นอกจากนี้ สถานการณ์ปัจจุบันเห็นได้ชัดว่า สงครามในภาคตะวันออกของยูเครนทวีความรุนแรงอย่างมาก และเปิดโอกาสให้รัสเซียใช้ความเหนือกว่าทางทหารในการเปิดการรุกได้มากขึ้น จนกลายเป็นภาพชัยชนะของรัสเซียในพื้นที่ดังกล่าว แต่หลายฝ่ายก็ประเมินว่า อาจเป็นเพียงชัยชนะทางยุทธวิธี ไม่ต่างชัยชนะเหนือการต้านทานของทหารยูเครนที่ “โรงงานเหล็กอาซอฟสตอล” ครั้งก่อนในมาริอูโพล

แม้สิ่งที่เกิดขึ้นในเดือนที่ 5 แห่งสงครามอาจจะเป็นเหมือนชัยชนะของกองทัพรัสเซีย กล่าวคือ รัสเซียสามารถยึดพื้นที่ด้านตะวันออกของยูเครนได้อย่างชัดเจน แต่รัสเซียก็ประสบความสูญเสียทางทหารอย่างหนัก จนกลายเป็นการทำลายอำนาจกำลังรบตามแบบของกองทัพรัสเซียอย่างคาดไม่ถึง เพราะรัสเซียเสียทั้งทหารและยุทธโศปกรณ์เป็นจำนวนมากในสงครามครั้งนี้ ผลจากสงครามยูเครนในภาพรวมทำให้กองทัพรัสเซียอ่อนแอลงอย่างมาก จนอาจต้องประเมินสถานะความเข้มแข็งทางทหารของกองทัพรัสเซียใหม่ในอนาคต

ในอีกด้านหนึ่ง สงครามยูเครนกลายเป็น “ปัจจัยผลักดัน” ให้สวีเดน และฟินแลนด์ต้องตัดสินใจสละความเป็นกลาง และขอสมัครเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มเนโท (NATO) อันเท่ากับเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มเนโทโดยตรง และทั้งยังทำให้รัฐตะวันตกมีเอกภาพในการต่อต้านรัสเซียมากขึ้น ตลอดจนรวมถึงการขยายมาตรการแซงชั่นทางเศรษฐกิจที่เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ อันส่งผลต่อเศรษฐกิจและชีวิตของชาวรัสเซียอย่างหนัก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยด้านลบต่อผลประโยชน์ด้านความมั่นคงของรัสเซียโดยตรงในอนาคต

อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อันเป็นดังการเปลี่ยนแปลงทางภูมิรัฐศาสตร์ครั้งใหญ่ของยุโรปนับจากการสิ้นสุดของสงครามเย็น และยังสะท้อนให้เห็นถึงการที่สองประเทศดังกล่าวตัดสินใจดำเนินนโยบายเป็นกลาง ที่เป็นจุดยืนทางการเมืองของสองประเทศนี้มาอย่างยาวนาน รัฐในยุโรปแสดงออกด้วยความกังวลต่อปัญหาภัยคุกคามจากรัสเซีย และมีเอกภาพทางความคิดในการต่อต้านรัสเซียมากขึ้น กล่าวคือ รัสเซียหวนกลับมาเป็นโจทย์ภัยคุกคามของยุโรปอีกครั้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แต่ยิ่งสงครามดำเนินไปนานเท่าใด วิกฤตของโลกก็ยิ่งมีความรุนแรงมากขึ้น ดังจะเห็นถึง 5 วิกฤตใหญ่ของโลก ได้แก่ วิกฤตเศรษฐกิจ วิกฤตพลังงาน วิกฤตอาหาร วิกฤตภัยพิบัติ วิกฤตผู้อพยพของยุโรป และวิกฤตทั้งหลายนี้มีแนวโน้มที่จะมีความรุนแรงมากขึ้น เนื่องจากยังไม่มีท่าทีว่าสงครามจะยุติลงในวันใดอย่างใด จนอาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นกำลังเป็นสภาวะ “มหาวิกฤตโลก” ที่ทับซ้อนกันระหว่างวิกฤตโควิด-19 ที่เริ่มเบาบางลงในปี ค.ศ. 2023 กับวิกฤตสงครามยูเครน และวิกฤตต่าง ๆ ที่ถาโถมเข้ามา อันทำให้เกิดความกังวลในเชิงประวัติศาสตร์เปรียบเทียบว่า วิกฤตเศรษฐกิจในปีปัจจุบันที่กำลังก่อให้เกิดภาวะเงินเฟ้ออย่างรุนแรงในหลายประเทศ จะนำไปสู่การถดถอยของเศรษฐกิจโลก และจะกลายเป็นวิกฤตเศรษฐกิจใหญ่ของโลกเช่นที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1929-1930 ได้หรือไม่?

การแข่งขันของรัฐบาลอำนาจ

อย่างไรก็ตาม ในอีกมุมหนึ่งของสงครามยูเครน คือ ภาพสะท้อนของการแข่งขันระหว่างรัฐบาลอำนาจใหญ่ที่ไม่ได้จบไปกับยุคสงครามเย็น รัสเซียผู้รับมรดกจากสหภาพโซเวียตหวนกลับมาท้าทายสหรัฐอเมริกาอีกครั้ง และเป็นความท้าทายใหญ่กับรัฐยุโรปโดยรวมอีกด้วย แม้จะดูเหมือนว่า สงคราม

ยูเครนเป็น “สงครามของรัฐยุโรป” แต่ว่าที่จริงแล้ว สงครามยูเครนมีนัยของความเป็นสงครามในระดับโลกมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในอีกด้าน ความตึงเครียดในเอเชียก็ดำรงอยู่ในแบบที่ต้องจับตามอง เช่น สงครามของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยในเมียนมา ที่การแพ้ชนะใน “สงครามประชาธิปไตย” มีนัยถึงความเกี่ยวข้องกับรัฐมหาอำนาจในภูมิภาค เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัญหาความขัดแย้งในทะเลจีนใต้ที่ยังมีความตึงเครียดอยู่ตลอดเวลา ปัญหาการพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ของเกาหลีเหนือ และมีการทดลองอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

แต่ความกังวลใหญ่ในเอเชียคงหนีไม่พ้นปัญหาวิกฤตการณ์ช่องแคบไต้หวัน เพราะปัญหานี้อาจขยายตัวและกลายเป็น “สงครามยูเครนแห่งเอเชีย” ได้ไม่ยาก หากผู้นำจีนตัดสินใจเปิดปฏิบัติการทางทหาร เพื่อเข้าควบคุมไต้หวัน เช่นที่ผู้นำรัสเซียกระทำกับยูเครนมาแล้ว ซึ่งภาพของปัญหาเหล่านี้สะท้อนถึงการแข่งขันของมหาอำนาจในเอเชีย และไม่แตกต่างจากการแข่งขันที่เกิดขึ้นในบริบทของยุโรป และอาจเป็นภาพที่เชื่อมต่อกันจนกลายเป็นการแข่งขันทางภูมิรัฐศาสตร์ของโลก

แม้การแข่งขันในยุโรปปัจจุบัน อาจจะมีความรุนแรงมากกว่าก็ตาม ซึ่งภาวะเช่นนี้ส่งผลให้รัสเซียและจีนต้องจับมือกันเป็น “พันธมิตรต่อต้านตะวันตก” ไปโดยปริยาย อันเป็นการกลับสู่ความเป็น “ค่ายตะวันออก” อีกครั้งในการเมืองโลกปัจจุบัน เช่นเดียวกับการเป็นพันธมิตรระหว่างสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และขยายสู่เอเชียด้วยความร่วมมือกับออสเตรเลีย ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้ ที่กลายเป็น “ค่ายตะวันตก” ในปัจจุบัน ไม่แตกต่างจากยุคสงครามเย็นในศตวรรษที่ 20

วันนี้สงครามเย็นในศตวรรษที่ 21 ย้อนรอยอดีตกลับมาสู่เวทีการต่อสู้ และแข่งขันของมหาอำนาจอีกครั้ง แทบจะไม่ต่างจากเดิม ยกเว้นในบริบท

ของเวลาและเงื่อนไขแวดล้อม แต่พื้นฐานของปัญหายังคงเป็นประเด็นของการขยายอิทธิพลบนพื้นที่ทางภูมิรัฐศาสตร์ของโลกในแบบเดิม ทำให้เกิดข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ธรรมชาติที่สำคัญของการเมืองระหว่างประเทศคือการดำรงอยู่ของการแข่งขันของรัฐมหาอำนาจใหญ่ แม้ว่าคู่แข่งนี้จะเปลี่ยนแปลงไปกับเงื่อนไขของเวลาและบริบทของการเมืองโลก แต่การแข่งขันนี้แทบจะไม่เคยห่างหายไปจากเวทีโลกแต่อย่างใด

ดังนั้น ในความเป็นจริงแล้ว สงครามเย็นที่เราเคยคิดว่าจบในปลายปี ค.ศ. 1991 อันนำไปสู่การล่มสลายของสหภาพโซเวียตนั้น ไม่ได้จบจริง และตามมาด้วยวิกฤตชุดต่าง ๆ จนอาจกล่าวได้ในอีกมุมหนึ่งได้ว่า การสิ้นสุดของสงครามเย็นเก่า คือ การเริ่มต้นของสงครามเย็นใหม่ ซึ่งแม้ประธานาธิบดีจอร์จบุชจะกล่าวในเดือนมกราคม ค.ศ. 1992 ว่า “การสิ้นสุดของสงครามเย็นคือชัยชนะร่วมกันของพวกเรา” แต่สำหรับประธานาธิบดีบูตินแล้ว นี่คือ “หายนะทางภูมิรัฐศาสตร์” เพราะนำไปสู่การล่มสลายของสหภาพโซเวียต และทำให้ “รัสเซียของบูติน” ดำรงอยู่ในเวทีการเมืองโลกด้วยสถานะที่ไม่ได้เข้มแข็งเช่นในยุคของสหภาพโซเวียต ที่อย่างน้อย รัฐมหาอำนาจอื่น ๆ ในยุโรปต้อง “เกรงใจ” ในบทบาทของโซเวียต

วิกฤตที่เกิดขึ้นในรอบต่อของเวลาจากปลายปี ค.ศ. 1991 จนถึงสงครามยูเครนในปี ค.ศ. 2022 นั้น อยากขอเรียกด้วยการล้อชื่อหนังสือเก่าของ E. H. Carr (*The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*) ว่าโลกปัจจุบันเผชิญกับสภาวะ “The Thirty Years' Crisis, 1991-2022” 30 ปี หลังจากการสิ้นสุดของสงครามเย็นแล้วสงครามเย็นวนกลับคืนสู่เวทีโลกอีกครั้ง ไม่ต่างจาก “The Twenty Years' Crisis” ที่บ่งบอกว่า สงครามโลกครั้งที่ 1 ไม่ได้จบจริง แต่เป็นเสมือนการ “พักรบใหญ่” เพื่อให้แต่ละฝ่ายหันไปสร้างศักยภาพทางทหารของตน

ในอีก 20 ปีถัดมา สงครามโลกครั้งที่ 2 ก็เกิดขึ้นตามมาด้วยศักยภาพทางทหารที่เพิ่มมากขึ้นจากการพัฒนาของอุตสาหกรรม เทคโนโลยี และยุทโธปกรณ์ และสงครามก็นำมาซึ่งอำนาจการทำลายล้างที่เพิ่มมากขึ้น และเพิ่มมากขึ้นถึงขีดสุดด้วยอำนาจการทำลายของอาวุธนิวเคลียร์ โดยมีภาพการทำลายขนาดใหญ่ที่ฮิโรชิมาและนางาซากิในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1945 เป็นประจักษ์พยานที่ชัดเจน ไม่มีใครคาดคิดเลยว่า สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเกิดอีก 20 ปีตามมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น จะปิดฉากลงด้วยอำนาจที่เป็น “mass destruction” อย่างที่โลกไม่เคยเห็นมาก่อน

เราอาจกล่าวได้ว่าในช่วงระยะเวลา 20 ปีระหว่างสงครามโลกทั้งสองครั้ง การเมืองโลกมีสถานะเป็น “วิกฤตต่อเนื่อง” ที่เกิดขึ้นในระบบระหว่างประเทศอย่างชัดเจน หรือดังที่กล่าวแล้วว่า ช่วง 2 ทศวรรษนี้เป็นเพียง “การพักรบชั่วคราว” เพื่อเตรียมรบใหญ่อีกครั้ง จนอดพิจารณาเปรียบเทียบด้วยความกังวลไม่ได้ว่า “วิกฤตการณ์ 30 ปี” ของยุคปัจจุบัน จะเดินย้อนรอย “วิกฤตการณ์ 20 ปี” ที่นำไปสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 เช่นที่ “คาร์” ได้เขียนเตือนนักยุทธศาสตร์และนักความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคปัจจุบันหรือไม่เท่า ๆ กับ “กัปตันชิตตี้” ที่พาการเมืองโลกเข้าสู่สงครามมาแล้วนั้น จะยังคงเป็นกับดักให้รัฐมหาอำนาจใหญ่เข้าสู่บ่วงนี้อีกครั้งหรือไม่ในศตวรรษที่ 21 คำถามของยุคสมัยที่ทำลายชีวิตของผู้คนในเวทีโลกปัจจุบันอย่างมาก เนื่องจากอำนาจการทำลายล้างของอาวุธที่เกิดขึ้นที่แม้จะไม่นิวเคลียร์ ก็มีสภาพเป็น “mass destruction” อีกแบบ แต่ถ้ามีการใช้อาวุธนิวเคลียร์แล้ว “mass destruction” ในศตวรรษที่ 21 จะเป็นเรื่องที่ไม่อาจคาดคิดได้เลย

การแข่งขันที่ไม่จบ และไม่มีวันจบ!

หากมองในระดับมหภาคของการเมืองโลกแล้ว สงครามยูเครน คือ ภาพสะท้อนใหญ่ของการจับคู่แข่งขันระหว่าง “ตะวันตก vs ตะวันออก” ที่มีองค์ประกอบหลักอาจไม่แตกต่างจากเดิม คือ “สหรัฐอเมริกา + พันมิตรในยุโรปและเอเชีย vs. จีน + รัสเซีย + พันมิตรในยุโรปและเอเชีย” สถานะเช่นนี้สะท้อนชัดว่า การแข่งขันจะทวีความเข้มข้นมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในอนาคต ทั้งยังจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการจลาจลระบบพันธมิตรในภูมิภาคต่าง ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และยิ่งนำไปสู่การเพิ่มศักยภาพทางทหารของรัฐที่เกี่ยวข้องอีกด้วย ดูไปแล้วจึงอดตั้งคำถามไม่ได้ว่า “กับดักรัฐชาติดิส” กำลังกลับมาทำหน้าที่อีกครั้งด้วยไฟสงครามจากยูเครนหรือไม่

พร้อมกันนี้ เราได้เห็นการก่อตัวของระบบพันธมิตรระหว่างประเทศของแต่ละฝ่ายที่ชัดเจนขึ้น ฝ่ายตะวันตกทั้งสหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และชาติพันธมิตรอื่นอย่างเข้มแข็งในการสนับสนุนยูเครน ส่วนฝ่ายตะวันออกนั้น รัสเซียกับจีนจับมือกันแน่นขึ้น รวมทั้งการแสวงหาความสนับสนุนจากชาติพันธมิตรอื่น ๆ ไม่แตกต่างกันในการเป็นหลังพิงให้กับผู้นำรัสเซีย การจับมือในการสร้างระบบพันธมิตรเช่นนี้ยังขยายเข้าสู่เอเชียด้วย โดยมีปัญหาไต้หวันเป็นประเด็น รวมถึงการปรับยุทธศาสตร์ของสหรัฐอเมริกาและชาติตะวันตกในการรับมือกับการขยายอิทธิพลของจีนผ่านการทำโครงสร้างพื้นฐานอย่างโครงการความริเริ่มแถบและเส้นทาง ซึ่งการรวมตัวเป็นพันธมิตรเช่นนี้จะเป็พื้นฐานสำคัญของการแข่งขันทางภูมิรัฐศาสตร์ของมหาอำนาจ ทั้งยังทำให้เกิดเส้นแบ่งทางภูมิรัฐศาสตร์ที่ชัดเจนในพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของโลก

ดังเช่นที่วันนี้แนวเส้นแบ่งทางการเมืองของยุโรปในยุคสงครามเย็นใหม่อยู่ที่ยูเครน และบรรดารัฐที่เป็น “ปิกัดันตะวันออก” ของกองกำลังเนได้

(Eastern Flank of NATO) ไม่ใช่แนวของรัฐยุโรปตะวันออกเช่นในแบบของยุคสงครามเย็นอีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวยูเครนแล้ว การสู้รบดินหน้าอย่างต่อเนื่อง สงครามยังไม่ยุติ สันติภาพยังไม่มา และสงครามมีแนวโน้มว่าจะยาวนานกว่าที่เราคาดคิด อีกทั้งเห็นได้ชัดว่า สงครามยูเครนเป็น “สงครามร้อนแรก” ของสงครามเย็นในศตวรรษที่ 21 และไม่ใช่เป็นเพียงสงครามของรัฐยุโรปเท่านั้น แต่ความขัดแย้งนี้ส่งผลกระทบในวงกว้างจนกลายเป็นวิกฤตการณ์ใหญ่ของโลก อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้การสู้รบที่เกิดขึ้นจะยังไม่กลายเป็นสงครามโลกก็ตาม

แต่ก็หวังว่าในท้ายที่สุดแล้ว สงครามนี้จะไม่ยกระดับสูงขึ้นจนเป็น “สงครามโลก” ให้นักเรียนในสาขายุทธศาสตร์ และสาขาสัมพันธระหว่างประเทศต้องกลับมาเรียนอีกครั้งในอนาคต!

บรรณานุกรม

- Carr, E.H. (1964). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Harper Perennial.
- Allison, G. (2018). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*. Mariner Books.
- Richard N., Rosecrance and Steven E., Miller. (Eds.). (2014). *The Next Great War? The Roots of World War 1 and the Risk of US-China Conflict*. The MIT Press.
- Clark, C. M. (2013). *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. Harper.
- Thucydides. (1988). *History of the Peloponnesian War*. Translated by Rex Werner. Penguin Books.

กรอบความคิด

1. The Inevitability of War!

กับดักรัฐชาติดีสและสงคราม
ของรัฐมหาอำนาจใหญ่

“การขยายสงครามของรัสเซียต่อยูเครน มิใช่เพียงการรุกเพื่อผนวกดินแดนเช่นในกรณีของไครเมีย หรือการแทรกแซงในดอนบาสในปี ค.ศ. 2014 หากแต่สงครามในครั้งนี้เป็นการรุกทางทหาร ที่พุ่งเป้าไปสู่ยูเครนโดยตรง อันมีนัยถึงการท้าทายต่อ “การจัดระเบียบยุโรป” ในยุคหลังสงครามเย็น ทั้งยังเป็นสัญญาณสำคัญถึงการกลับมาของรัสเซียในการเมืองระหว่างประเทศ ซึ่งรัสเซียเชื่อว่า การเปิดสงครามครั้งนี้ เป็นเสมือนกับ “การทวงสิทธิ์” ของรัสเซียในเวทียุโรป...”

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุรชาติ บำรุงสุข

การศึกษา

ปริญญาตรี

ปริญญาโท

ปริญญาเอก

รัฐศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Master of Arts in Government, Cornell University, USA

Master of Philosophy in Political Science, Columbia University (New York), USA

Doctor of Philosophy in Political Science, Columbia University (New York), USA

ปัจจุบัน

ปัจจุบันดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์กิตติคุณ ของคณะรัฐศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยนเรศวร
Naresuan University Publishing House

ISBN 978-616-426-320-8

<https://www.nupress.grad.nu.ac.th>

ราคา 400 บาท